

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2019.52.213>
 УДК 339.56(477)
 JEL: N 74, F 40

Боднарчук Т.Л., кандидат економічних наук,
 науковий співробітник відділу економічної історії
 ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
 e-mail: tatiana.bodnarchuk@gmail.com

ДИНАМІКА ТА СТРУКТУРА ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Статтю присвячено історико-економічному дослідженню динаміки та структури зовнішньоторговельної діяльності України в складі СРСР у 20–30-х роках ХХ ст. Виявлено суттєве послаблення інтенсивності зовнішньої торгівлі у період «воєнного комунізму». Охарактеризовано динаміку та структурні зміни експортно-імпортних потоків чорноморсько-азовськими портами та сухопутними митницями на початку 20-х років ХХ ст. Зокрема, проаналізовано товарну структуру зовнішньої торгівлі України, виявлено збереження її аграрно-сировинного характеру. Розкрито основні географічні напрями товаропотоків.

Досліджено інтенсивність зовнішньоторговельних операцій України у роки НЕПу. Виявлено домінуючу роль одеського та миколаївського портів, а також шепетівської сухопутної митниці у вивізній та ввізній торгівлі. Проаналізовано структуру товаропотоків з української території та виявлено, що основними статтями вивозу були зернові, продукція рослинництва й тваринництва, руди, ліс тощо. З'ясовано, що на етапі впровадження нової економічної політики географічна структура вітчизняної зовнішньої торгівлі обмежувалася країнами Західної Європи, куди вивозилися сировина й продовольство, а завозилися машини, обладнання та предмети споживання.

Охарактеризовано зміну фізичних обсягів експорту та імпорту Радянської України у роки першої та другої п'ятирічок. Визначено диверсифікований характер статей вітчизняних експортно-імпортних потоків, проте встановлено збереження домінуючої ролі аграрної продукції та сировини. Виявлено розширення географічних напрямів зовнішньоторговельних зв'язків українського господарства. Доведено, що відсутність власної державності та

монополізація сфери зовнішньої торгівлі радянським урядом стали важливими чинниками обмеження розвитку українського потенціалу міжнародної торгівлі.

Ключові слова: історія господарства України, Радянський Союз, Українська РСР, зовнішня торгівля, зовнішньоторговельний оборот, експорт, імпорт.

Bodnarchuk T.

DYNAMICS AND STRUCTURE OF SOVIET UKRAINE'S FOREIGN TRADE IN THE INTERWAR PERIOD

The article is devoted to the historical and economic research of the dynamics and structure of Soviet Ukraine's foreign trade activities in the 1920–1930's. A large decrease in the intensity of Ukraine's foreign trade during the period of «war communism» is revealed. The dynamics and structural changes of the domestic export-import flows by the Black Sea-Azov ports and land customs in the early 1920's are characterized. In particular, the commodity structure of Ukraine's foreign trade is analyzed, and the domination of its agrarian and raw nature components is revealed. The basic geographical directions of domestic freight flows are revealed.

The intensity of Ukraine's foreign trade operations during the NEP is investigated. The dominant role of Odessa and Nikolaev ports, as well as Shepetivska land customs house in domestic export and import trade is revealed. The structure of freight flows from the Ukrainian territory is analyzed. It is revealed that the main export items were grain, crop and livestock products, ores, wood and others. It was found out that the geographical structure of domestic foreign trade was limited to the countries of Western Europe at the stage of the new economic policy. Raw materials and food were exported there, and machinery, equipment and consumer goods were imported.

The changes in physical volumes of Soviet Ukraine's exports and imports during the first and second five year periods are characterized. The author emphasizes the diversified nature of the domestic export-import flows, while the dominant role of agricultural products and raw materials was preserved. Extension of geographical directions of domestic foreign trade ties is pointed out. It is proved that the absence of own statehood and the monopolization of the foreign trade by the Soviet government were important factors limiting the development of domestic economic potential.

Keywords: *history of Ukraine's economy, Soviet Union, Ukrainian SSR, foreign trade, export, import.*

Постановка проблеми. Однією з ключових умов економічного зростання України є її подальша інтеграція до світового господарства та посилення конкурентних позицій на міжнародних ринках. Однак, негативний вплив низки внутрішніх екстрактивних інститутів та постійний тиск з боку країн-сусідів виступають чинниками стримування подальшого розвитку та реалізації зовнішньоторговельного потенціалу національної економіки. Означена проблема потребує ґрунтовного наукового осмислення, що у свою чергу неможливе без дослідження її історичних аспектів. Аналіз зовнішньої торгівлі України у ретроспективі дасть можливість виявити основні фактори впливу, специфіку вітчизняної експортно-імпоротної діяльності, а також обґрунтувати практичні механізми розробки ефективної інтеграційної стратегії та розвитку прогресивних форм виходу на міжнародні ринки за сучасних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичний розвиток зовнішньоторговельних зв'язків України не достатньо широко відображений у сучасній науковій літературі. Окремі історико-економічні аспекти експортно-імпорتنних операцій та зовнішньоторговельної політики України від найдавніших часів до початку ХХ ст. висвітлено у працях таких вчених, як Н. Горін [1], К. Гордіца [2], В. Небрат [3], І. Жиленкова [4], О. Пилипенко [5], І. Довжук [6]. Деякі питання еволюції зовнішньої торгівлі України у радянську добу розкрито у публікаціях І. Хромова [7], Д. Архірейського [8], В. Крупини [9]. У той же час, історична проблематика зовнішньоторговельних зв'язків України, зокрема, радянського періоду, потребує подальшого дослідження.

Мета статті – історико-економічний аналіз динаміки, особливостей товарної та географічної структури експортно-імпорتنних операцій України у міжвоєнний період.

Виклад основного змісту дослідження. Проведення більшовицькою владою політики воєнного комунізму негативно позначилося на динаміці зовнішньоторговельної діяльності всього Радянського Союзу. Зокрема, якщо у 1913 р. Російська імперія загалом вивезла товарів на суму 1520 млн крб, а ввезла – на 1374 млн крб, то у 1920 р. (за цінами 1913 р.) оборот зовнішньої торгівлі країни склав лише 38 млн крб [10, с. 202–203]. Порівняно з довоєнним часом у 1918–1920 рр. знизилася й інтенсивність зовнішньої торгівлі української території. До прикладу, у 1918 р. з

України до Росії й далі за кордон було вивезено товарів на суму 3,6 млн крб, а ввезено – лише на 11 тис. крб; у 1919 р. відповідно на суму 2,4 млн крб та 100 тис. крб [11, с. 12, 18, 20, 34]. Україна продовжувала залишатися основним постачальником продовольства, аграрної та промислової сировини (вивозилося сало, шкіра, взуття, кам'яне вугілля, хімічна продукція, косметичні вироби, метали, папір, тканини, галантерея тощо). В імпорті переважали нафтопродукти та низькосортна текстильна продукція.

Активний розвиток зовнішньої торгівлі як Радянського Союзу в цілому, так й України зокрема, відмітний уже з початку 20-х років ХХ ст., що було зумовлене впровадженням політики НЕПу. Уже у 1922–1923 рр. щодо зовнішньої торгівлі України відмітним є позитивний торговельний баланс: вартість експорту зросла до 23,8 млн крб, а імпорту – до 5,8 млн крб [12, с. 32]. У той же час, попри позитивну динаміку відмітними є незначні обсяги торгівлі, які складали лише 20–25% довоєнного рівня. У 1924–1925 рр. внаслідок неврожаю відбулося скорочення вітчизняного експорту, основу якого продовжували складати зернові культури. За цей період загальна урожайність Радянського Союзу оцінювалася у 7–8 балів, у той час як урожайність країн Європи – в 12–14 балів [13, с. 11]. Однак, якщо у 1921–1922 рр. частка України в радянському експорті складала майже 8%, а в імпорті – 4,4%, то уже на 1926 р. показники були 21,2% та 11,5% відповідно. До 1928 р. порівняно з 1922–1923 рр. обсяг вітчизняного експорту зріс у 6 разів і склав 123,3 млн крб, а імпорт – у 15 разів і сягнув майже 89 млн крб [12, с. 32].

У повоєнний період основну роль у зовнішній торгівлі України продовжували відігравати чорноморсько-азовські порти, проте розвиток залізничного транспорту підвищував значимість і західних сухопутних митниць (табл. 1). Як видно з таблиці, за період 1921–1923 рр. фізичний обсяг експорту чорноморсько-азовськими портами зріс у 6,8 разів, а сухопутними митницями – у 65 разів; обсяг імпорту, навпаки, скоротився у 8 разів морем та у 4,4 рази суходолом. При цьому, у структурі експорту морськими портами домінували такі товари як збіжжя, шкіра, ліс, марганцева руда, кам'яне вугілля, тютюн, вовна, худоба, сіль, цукор тощо. Зокрема, у 1922 р. з території України було вивезено 54,9 млн пуд. хліба, 1,9 млн пуд. цукру, 0,5 млн пуд. худоби, 5,7 млн пуд. солі, 0,9 млн пуд. марганцевої руди, 34,1 млн пуд. кам'яного вугілля [14, с. 32]. До 1923 р. суттєво зріс вивіз зернових та

круп'яних культур (пшениці, ячменю, жита, гречки, проса), макухи, залізної руди, металобрухту. Через сухопутні митниці в означені роки вивозили коноплі, шкіру, вовну, щетину, ліс тощо. Головними країнами українського експорту були Німеччина, Данія, Велика Британія, Нідерланди, Італія, Франція, Туреччина тощо.

Таблиця 1

Динаміка товарних потоків українських митниць у 1921–1923 рр.

Митниця	1921–1922 рр.				1922–1923 рр.			
	Експорт		Імпорт		Експорт		Імпорт	
	тис. т	млн крб	тис. т	млн крб	тис. т	млн крб	тис. т	млн крб
Одеса	6,0	2,6	47,9	7,0	90,0	8,2	9,6	1,7
Миколаїв	34,5	0,4	17,5	0,8	199,1	8,0	–	–
Херсон	–	–	–	–	19,1	1,0	–	–
Маріуполь	10,5	0,2	9,9	0,6	33,9	2,5	–	–
Бердянськ	–	–	0,3	0,02	2,8	0,1	–	–
Всього морськими митницями	51,0	3,2	75,6	8,4	344,9	19,8	9,6	1,7
Шепетівка	2,1	1,3	18,0	3,0	9,0	1,0	3,7	2,1
Новоселиця	–	–	–	–	128,9	1,9	–	–
Волочиськ	–	–	0,9	0,7	–	–	0,6	0,4
Всього сухопутними митницями	2,1	1,3	18,9	3,7	137,9	2,9	4,3	2,5

Складено автором на основі джерела: Внешняя торговля СССР за период 1918 – 1927-28 гг.: статистический очерк; за ред. А. Винокура и С. Бакулина. С. 110, 111, 112–114, 172–176.

Щодо товарної структури імпорту, то морем довозили пшеницю та жито, кукурудзу, вугілля, муку, цукор тощо, а через сухопутні митниці – рибу, папір, дерево, машини та обладнання. Зокрема, у 1922 р. в цілому на територію України було ввезено деревини та виробів з неї на 11,1 млн крб, риби – на 2,5 млн крб, залізних виробів і машин – на 0,7 млн крб, готової промислової продукції – на 0,4 млн крб. При цьому, 34,9% всього імпорту йшло з Німеччини, 10,1% – Польщі, 9,2% – Естонії, 7,7% – Великої Британії, 6,7% – Китаю, 6,5% – Чехії, 6,2% – Австрії [14, с. 32, 33].

Інтенсивність зовнішньоторговельних операцій посилилася у роки НЕПу. Зокрема, за 1923–1927 рр. фізичний обсяг експорту через українські митниці зріс на 35,8%, у той час, як у вартісному виразі приріст склав 50,6% (табл. 2). На період згорання НЕПу

та виконання першої п'ятирічки відмітним стає деякий спад показників.

Таблиця 2

Динаміка експорту через українські митниці у 1923–1928 рр.

1923-1924 рр.		1924-1925 рр.		1925-1926 рр.		1926-1927 рр.		1927-1928 рр.	
тис. т	млн крб	тис. т	млн крб	тис. т	млн крб	тис. т	млн крб	тис. т	млн крб
Митниці									
Одеса									
498,6	29,1	144,9	19,3	202,2	21,0	460,3	40,2	200,6	31,0
Миколаїв									
425,9	22,6	309,7	13,0	339,2	13,7	295,2	16,1	247,2	9,6
Інші чорноморські									
178,8	9,4	43,6	3,7	101,6	7,7	119,2	10,4	4,8	0,5
Бердянськ									
44,7	2,4	22,5	2,2	73,6	5,4	45,6	3,8	50,9	5,2
Маріуполь									
128,0	7,6	311,5	9,3	486,5	20,7	428,8	14,2	287,7	5,6
Інші азовські									
80,2	4,3	69,2	5,2	323,1	23,8	101,4	8,5	6,5	0,5
Волочиськ									
–	–	2,3	1,0	6,4	2,1	31,6	7,3	46,8	10,8
Шепетівка									
26,7	2,9	139,0	14,5	158,7	12,2	594,2	26,2	630,6	31,6
Всього									
1382,9	78,3	1042,7	68,2	1691,3	106,6	2076,3	126,7	1475,1	94,8

Складено автором на основі джерела: Внешняя торговля СССР за период 1918–1927-28 гг.: статистический очерк; за ред. А. Винокура и С. Бакулина. С. 330–336.

Як видно з таблиці, основна роль в українському морському експорті в період НЕПу належала одеському та миколаївському портам, зокрема, через Одесу за період 1923–1928 рр. було вивезено 1,5 млн т товару на суму 140,6 млн крб, через Миколаїв – 1,6 млн т продукції вартістю 75 млн крб. Досить значним був експорт через Маріуполь: вивезено 1,6 млн т продукції вартістю 57,4 млн крб. На сухопутному кордоні найбільшу значущість в українському експорті мала шепетівська митниця, через яку в означений період було вивезено 1,5 млн т товару на 87,4 млн крб.

Аналіз товарної структури українського експорту у період НЕПу свідчить про його аграрно-сировинний характер. Основними статтями вітчизняного вивозу як через чорноморсько-азовські,

так і західні сухопутні митниці були зернові культури, продукція тваринництва та рослинництва, руда, ліс тощо (табл. 3).

Таблиця 3

**Товарна структура українського експорту у 1923–1928 рр.,
тис. т**

Стаття експорту	Одеса	Миколаїв	Бердянськ	Маріуполь	Волочиськ	Шепетівка	Всього
зернові	646,8	726,0	208,7	387,6	17,5	72,4	2059,0
бобові	84,2	–	–	–	–	1,6	85,8
кукурудза	200,8	10,8	14,5	6,7	–	–	232,8
олійне насіння	20,3	30,6	8,2	36,9	–	3,0	99,0
олія	7,9	–	–	–	–	–	7,9
макуха	171,4	49,1	1,4	63,4	–	18,0	303,3
городина	3,7	–	–	–	7,0	58,9	69,6
риба	–	–	–	–	–	10,4	10,4
яйця та птиця	–	–	–	–	36,8	76,3	113,1
худоба	7,3	–	–	2,9	–	–	10,2
цукор	126,3	–	–	–	–	–	126,3
деревина	58,3	–	–	–	4,3	34,9	97,5
кам'яне вугілля	–	–	–	987,9	–	1,3	989,2
залізна руда	–	201,6	–	–	–	979,1	1180,7
марганцева руда	–	579,5	–	–	–	221,3	800,8
Всього	1327,0	1597,6	232,8	1485,4	65,6	1477,2	6185,6

Складено автором на основі джерела: Внешняя торговля СССР за период 1918–1927–28 гг.: статистический очерк; за ред. А. Винокура и С. Бакулина. С. 330–336.

Дані таблиці показують, що у період НЕПу основу українського експорту склали зернові (пшениця, жито, ячмінь), кукурудза, олійне насіння та макуха, яйця, ліс, кам'яне вугілля, залізна та марганцева руди. Найбільший обсяг вивозу за досліджуваний період припадав на чотири основні митниці – Одесу, Миколаїв, Маріуполь та Шепетівку. Зокрема, через Одесу до 1927 р. вивозили здебільшого зернові, кукурудзу та макуху, на 1928 р. вивіз пшениці скоротився порівняно з 1923–1924 рр. у 6 разів, жита – у 36 разів, припинився експорт ячменю та кукурудзи, проте з 1926 р. почав активно вивозитися цукор. Аналогічно, миколаївський порт відігравав важливу роль в експорті збіжжя, обсяг вивозу якого до кінця досліджуваного періоду знизився у 7 разів, проте порівняно

з 1923–1924 рр. у 1927–1928 рр. у 15 разів зріс експорт марганцевої руди. Маріуполь на 1928 р. втратив своє значення як важливого центру експорту хліба (вивіз скоротився у 14 разів), натомість став головним портом щодо вивозу кам'яного вугілля (експорт зріс у 17 разів).

У 1920-х роках шепетівська митниця стала важливим центром вивозу промислової сировини – за 1923–1928 рр. експорт залізної руди зріс майже у 60 разів, марганцевої – у 7 разів. Значним був вивіз яєць, який за досліджуваний період зріс у 7 разів. Через волочиську митницю селяни вивозили до сусідніх територій продукцію власних господарств (яйця, птицю, городину), зокрема, за 1924–1928 рр. експорт яєць зріс у 10 разів, із 1927 р. хоч у невеликих обсягах, але активно почали вивозити овочі та зернові культури.

Зважаючи на те, що Україна разом з Північним Кавказом забезпечувала 3/4 експорту всього радянського збіжжя, можна вважати, що географія товаропотоків зернових Радянського Союзу відбивала й вітчизняні тенденції. Основними країнами-реципієнтами радянського хліба були Велика Британія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Данія, Бельгія (табл. 4).

Таблиця 4

**Географічна структура експорту радянського хліба
у 1922–1927 рр., %**

Країна-реципієнт	Жито	Пшениця	Овес	Ячмінь
Велика Британія	0,1	12,8	5,3	26,0
Німеччина	34,4	3,4	8,6	52,5
Нідерланди	23,4	15,5	26,6	14,5
Бельгія	3,0	11,8	4,8	2,9
Франція	1,1	15,7	0,9	0,1
Італія	2,1	23,0	0,3	0,3
Данія	3,9	–	0,3	1,2
Швеція	7,6	1,0	0,5	0,7
Норвегія	1,4	1,4	3,5	–
Польща	1,9	3,2	7,5	–
Литва	4,3	0,6	19,0	0,2
Естонія	3,1	0,2	13,3	0,3
Фінляндія	13,5	0,2	9,4	–

Джерело: Сельскохозяйственный экспорт СССР / под ред. Б.Е. Гуревича и Н.А. Падейского; с предисловием Л.М. Хинчука. Москва, Ленинград: Сельхозгиз, 1930. С. 30.

Висока частка у структурі вітчизняного експорту макухи була обумовлена значним ростом олійного виробництва: у 1923–1928 рр. українська макуха вивозилася до Данії – 59,7%, Німеччини – 19,6%, Великої Британії – 10,9%, Швеції – 3,9% та інших країн [13, с. 56]. Головними країнами-реципієнтами вітчизняної марганцевої та залізної руди були Польща, Франція, Нідерланди, Велика Британія, США та ін.

У період НЕПу Україна залишалася основним експортером яєць та птиці. Варто відмітити, що кооперативні спілки УРСР у 20-і роки ХХ ст. розгорнули активну закордонну торгівлю продуктами птахівництва. Зокрема «Кооптах» через об'єднане представництво української кооперації в Берліні («Укркооп», з 1922 р.) та у Лондоні («Коопукр», з 1923 р.) активізували експортно-імпорتنу діяльність. Продукція «Кооптах» забезпечувала 67% загально-українського експорту, обходячи інших експортерів (Русавсторг, Ратао)*. У 1927–1928 рр. на кооперативи та товариства УРСР (Кооптах, Ратао, Русавсторг) припадало 31% всього радянського яєчного експорту. При цьому, 60–70% продукції експортувалося до Німеччини, решта – до Великої Британії та Австрії. Бита птиця здебільшого вивозилася до Німеччини, Великої Британії та Франції, а жива – до Польщі, Туреччини, Греції та Єгипту.

Значне скорочення поголів'я худоби у воєнні роки та післявоєнний період зумовило деякий спад у вітчизняному експорті м'ясопродуктів. Активізація вивозу худоби та м'ясопродуктів відмітна з 1926 р., зокрема, уже у 1927–1928 рр. 62% всього радянського експорту цієї продукції припадало на українські господарські організації (табл. 5).

Починаючи з другої половини 20-х років ХХ ст. експорту м'ясопродуктів сприяло розширення беконних фабрик та проведення заходів щодо «беконізації» свинарства. Як результат, у 1927–1928 рр. з УРСР, головним чином, до Великої Британії, Італії та Франції, було вивезено 3 тис. т м'ясопродуктів: 2,3 тис. т свинини, 581 т яловичини, 77 т баранини, 22 т окороків, 29 т сала, 28 т субпродуктів [13, с. 219]. Українська худоба здебільшого вивозилася до Греції, де створювала значну конкуренцію Югославії, Туреччині, Австрії, Чехії та Італії. Зокрема, лише українським товариством Укрм'ясотрест у 1927–1928 рр. було вивезено 1,5 тис. т м'яса на 1,1 млн крб [13, с. 220].

* Відчит за 1927 рік (з 1 січня 1927 року до 1 січня 1928 року). Харків: Книгоспілка, 1928. С. 18.

Таблиця 5

Експорт м'ясопродуктів та живої худоби українськими коопераціями та товариствами у 1927–1928 рр.

Найменування та приналежність організації	тис. крб	%
Організації РСФСР		
Держторг РСФСР	5,50	30,7
Животноводсоюз	1,30	7,3
Всього	6,80	38,0
Організації УРСР		
Товариство Бекон (УРСР)	3,90	21,8
Кооперація Добробут (УРСР)	2,80	15,6
Укрм'ясотрест (УРСР)	2,80	15,6
Кооперація ВУКС (УРСР)	1,30	7,3
Змішане товариство «Ратао» (УРСР)	0,10	0,6
Змішане товариство «Русавсторг» (УРСР)	0,10	0,6
Змішане товариство «Радпольторг» (УРСР)	0,08	0,5
Всього	11,10	62,0
Всього	17,90	100

Складено автором на основі джерела: Сельскохозяйственный экспорт СССР / под ред. Б.Е. Гуревича и Н.А. Падейского; с предисловием Л.М. Хинчука. Москва, Ленинград: Сельхозгиз; 1930. С. 212.

Починаючи з другої половини 20-х років ХХ ст. експорту м'ясопродуктів сприяло розширення беконних фабрик та проведення заходів щодо «беконізації» свинарства. Як результат, у 1927–1928 рр. з УРСР, головним чином, до Великої Британії, Італії та Франції, було вивезено 3 тис. т м'ясопродуктів: 2,3 тис. т свинини, 581 т яловичини, 77 т баранини, 22 т окороків, 29 т сала, 28 т субпродуктів [13, с. 219]. Українська худоба здебільшого вивозилася до Греції, де створювала значну конкуренцію Югославії, Туреччині, Австрії, Чехії та Італії. Зокрема, лише українським товариством Укрм'ясотрест у 1927–1928 рр. було вивезено 1,5 тис. т м'яса на 1,1 млн крб [13, с. 220].

Щодо імпорту, то за період 1923–1928 рр. відмітною є його позитивна динаміка: фізичний обсяг ввозу основними українськими митницями зріс майже у 12 разів, у той час як вартісний – у 14 разів (табл. 6).

Дані таблиці свідчать про те, що серед морських портів лідером за обсягами імпорту була Одеса: на кінець досліджуваного періоду тут було завезено майже 175 тис. т товару на 95,2 млн крб, тобто фактично за фізичними обсягами імпорту зріс у 8 разів, а у вартісному вираженні – у 14 разів. На сухопутному кордоні за

обсягом ввозу домінувала Шепетівка: у 1927–1928 рр. через цю митницю на українську територію було ввезено 92,4 тис. т (зростання порівняно з початком досліджуваного періоду – 21 раз) продукції на суму 23,1 млн крб (більше, ніж у 1923–1924 рр. в 11 разів).

Таблиця 6

Динаміка імпорту через українські митниці у 1923–1928 рр.

Митниця	1923–1924 рр.		1924–1925 рр.		1925–1926 рр.		1926–1927 рр.		1927–1928 рр.	
	тис. т	млн крб	тис. т	млн крб	тис. т	млн крб	тис. т	млн крб	тис. т	млн крб
Одеса	22,0	6,8	217,1	55,5	111,7	58,5	123,2	60,0	174,6	95,2
Миколаїв	–	–	29,1	5,2	–	–	–	–	20,0	2,4
Волочиськ	0,05	0,04	1,0	0,3	21,3	1,2	25,2	2,2	20,0	3,4
Шепетівка	4,4	2,1	30,1	12,5	60,2	23,9	41,0	16,0	92,4	23,1
Всього	26,5	8,9	277,3	73,5	193,2	83,6	189,4	78,3	307,0	124,1

Складено автором на основі джерела: Внешняя торговля СССР за период 1918–1927/28 гг.: статистический очерк; за ред. А. Винокура и С. Бакулина. С. 695–701.

Товарна структура українського імпорту у період НЕПу свідчить про те, що продукція масового споживання практично не ввозилася. Головним чином, Радянський Союз імпортував сировину, машини та обладнання для вітчизняної промисловості (табл. 7).

Таблиця 7

Товарна структура українського імпорту у 1923–1928 рр., тис. т

Стаття імпорту	Одеса	Миколаїв	Волочиськ	Шепетівка	Всього
хліб в зерні	22,4	26,5	–	1,5	50,4
насіння	3,6	–	–	2,1	5,7
чорні та кольорові метали	8,0	–	12,8	45,1	65,9
дріт	3,8	–	1,1	2,7	7,6
кам'яне вугілля	–	–	37,5	36,1	73,6
металеві вироби	6,0	–	3,3	10,6	19,9
машини та обладнання	48,7	–	2,1	21,6	72,4
бавовна та бавовняні тканини	41,6	–	–	2,0	43,6
шкіра	59,1	–	–	–	59,1
добрива	13,1	–	–	4,6	17,7
Всього	206,3	26,5	56,8	126,3	415,9

Складено автором на основі джерела: Внешняя торговля СССР за период 1918–1927/28 гг.: статистический очерк; за ред. А. Винокура и С. Бакулина. С. 695–701.

За даними чотирьох основних митниць у товарній структурі українського імпорту домінували чорні та кольорові метали, кам'яне вугілля, промислова сировина. Зокрема, через Одесу на територію України ввозили машини та обладнання, бавовну-сирець та бавовняні тканини, шкіру, сірку, чай, цитрусові, горіхи, сухофрукти тощо; через Шепетівку залізницею йшли чорні та кольорові метали, кам'яне вугілля, машини та обладнання. Миколаївський порт відігравав значну роль у довозі хліба, а волочиська митниця – в імпорті кам'яного вугілля.

Географічна структура українського імпорту показує, що в період НЕПу основними іноземними постачальниками продукції на внутрішній ринок були Велика Британія (23,5% імпорту), Німеччина (22,2%), США (11,5%), Італія (9,0%), Польща (4,2%) та ін. [14, с. 40]. Зокрема, з Німеччини до України йшли машини та обладнання, тканини, добрива, із США та Великої Британії – машини, обладнання та інструменти, з Польщі та Франції – тканини.

До середини 20-х років ХХ ст. Україні вдалося дещо відновити свої довоєнні позиції важливого міжнародного торговельного партнера і насамперед одного із провідних експортерів. Зокрема, у період НЕПу українське господарство забезпечувало 21% світового експорту пшениці, 13% – світового вивозу жита та 5,7% ячменю; на Українську РСР припадало 11,4% світового експорту яєць, 6% світового вивозу вугілля, 4,3% експорту залізної руди, 3,3% деревини [14, с. 67–76]. Україна відігравала чи не найбільше значення у зовнішній торгівлі Радянського Союзу порівняно з іншими республіками: на 1927 р. український експорт складав майже чверть, тобто 25%, всього радянського вивозу та 16% – імпорту (табл. 8).

Нарощування промислового та сільськогосподарського виробництва в Україні вимагало належного технічного забезпечення. Проте радянська влада була надто стурбована необхідністю демонстрації переваг соціалістичного ладу та своїх успіхів. Тому значна частина знарядь праці, механізмів і техніки, які були необхідні українським виробникам, йшла на експорт. Як свідчать архівні дані, у 1925–1926 рр. Український трест сільськогосподарського машинобудування (Укртрестсільмаш) експортував плугів, букерів, жаток, борін, віялок на суму 0,5 млн крб [17]. Українські заводи «Серп і Молот», «Плуг і Молот», «Комунар», «Красная Звезда», «Красный Прогрес» ввозили сільгосптехніку до Туреччини, Персії, серед якої 400 букерів, які вважалися дефіцитом в

Україні [18]. Експортна вартість української сільськогосподарської техніки зберігалася на такому ж рівні до кінця 1920-х років, а основними її споживачами були Персія, Туреччина, Монголія, Маньчжурія, деякі балканські країни. Продаж техніки, якої бракувало сільському господарству України, слугував засобом пропаганди досягнень радянської влади та соціалістичної промисловості. Тобто українське господарство не лише втрачало можливості технічного забезпечення виробництва, не отримувало фіскальних надходжень від експорту, які йшли до центрального союзного бюджету, але ще й слугувало засобом демонстрації переваг та успіхів соціалізму.

Таблиця 8

**Участь УРСР в зовнішній торгівлі Радянського Союзу
(за цінами 1913 р.)**

Роки	Експорт			Імпорт			Зовнішньоторговельний оборот		
	СРСР, млн крб	УРСР, млн крб	%	СРСР, млн крб	УРСР, млн крб	%	СРСР, млн крб	УРСР, млн крб	%
1923–1924	370,9	75,9	20,5	240,5	10,7	4,4	611,4	86,6	14,2
1924–1925	371,1	64,5	17,1	411,5	78,7	19,1	782,6	143,2	18,3
1925–1926	465,0	98,8	21,2	465,5	84,6	18,1	930,5	183,4	19,7
1926–1927	558,0	136,9	24,5	497,4	80,5	16,2	1055,4	217,4	20,6

Складено автором на основі джерела: Коберський К. Україна у світовому господарстві. Прага, 1933. С. 36.

При цьому включення українського господарства до єдиного народногосподарського комплексу СРСР, політична безсуб'єктність і васальне положення в інституційній системі зовнішньоторговельних відносин обмежували його перспективи щодо подальшого розвитку та поглиблення міжнародної торговельної співпраці. На перший погляд, обсяги вітчизняних експортно-імпорتنних операцій були значними, проте слід врахувати й те, що ми беремо до уваги лише взаємодію з країнами, які не входили до Радянського Союзу. З іншого боку, існував набагато масштабніший за обсягами товаропотік – між УРСР та іншими союзними республіками, який віддалено нагадував звичайну торгівлю, а скоріше був безоплатним вивозом та заготівлею. У другій

половині 20-х років ХХ ст. Україна із власного виробництва лише до РСФСР вивозила 24% птиці та яєць, по 22% пшениці та жита, 28% ячменю, 46% кукурудзи, 34% гречки, 30% сояшнику, 70% тютюну, 89% цукру, 40% солі, 62% соди, 58% машин і т. д. [14, с. 30]. Ці статистичні дані демонструють не що інше, як втрачені експортні можливості України, зумовлені її державною безсуб'єктністю.

У період згорання НЕПу та виконання першої п'ятирічки у динаміці та структурі зовнішньої торгівлі УРСР відбулися суттєві зміни. Зокрема, у 1929 р. порівняно з 1927–1928 рр. експорт через основні українські митниці за обсягом продукції зріс на 20,7%, хоча за вартістю – знизився на 18,8% (табл. 9).

Таблиця 9

Динаміка експорту через українські митниці у 1929–1932 рр.

Жовтень-грудень 1928		1929		1930		1931		1932	
тис. т	млн крб	тис. т	млн крб	тис. т	млн крб	тис. т	млн крб	тис. т	млн крб
Митниці									
Одеса									
35,7	9,2	260,5	43,0	2241,3	103,1	3056,9	101,8	931,7	39,2
Миколаїв									
69,9	1,3	378,0	6,3	–	–	–	–	473,7	9,3
Інші чорноморські									
–	–	–	–	294,0	11,3	280,6	7,5	160,7	3,5
Маріуполь									
180,6	2,0	1019,8	13,9	–	–	–	–	1271,9	11,2
Волочиськ									
16,9	1,9	30,3	5,9	27,0	2,4	415,1	4,6	66,4	0,8
Шепетівка									
173,2	6,7	666,0	25,0	466,9	17,0	504,0	10,8	66,9	3,1
Всього									
476,3	21,1	2354,6	94,1	3029,2	133,8	4256,6	124,7	2971,3	67,1

Складено автором на основі джерела: Внешняя торговля СССР за первую пятилетку (1928–1933 гг.): статистический обзор / под ред. А.Н. Вознесенского, А.А. Волошинского. Изд. Главного таможенного управления Внешторгиздат, 1933. С. 188–206.

За 1929–1931 рр. кількість вивезеної продукції зросла на 80,8%, проте вже у 1932 р. відмітним є спад обсягу експорту порівняно з 1931 р. на 69,8%. Протягом першої п'ятирічки серед українських митниць лідируючі позиції займали Одеса та Маріуполь у морській торгівлі та Шепетівка – у сухопутній. Зокрема, за

1929–1931 рр. експорт з одеського порту зріс у 12 разів, проте вже у наступному році відмітним є спад показника; у 1929–1932 рр. експорт з маріупольського порту зріс на 24,7%. До 1931 р. дещо втрачає свою значимість миколаївський порт, проте у 1932 р. динаміка вивозу стає позитивною. Натомість, до кінця досліджуваного періоду знижуються обсяги експорту через шепетівську митницю.

Попри значну диверсифікацію статей вивозу, товарна структура зовнішньої торгівлі зберігала аграрно-сировинний характер (табл. 10). При цьому, у структурі морського вивозу 70% складала аграрна продукція та 30% промислова, у той час, як у сухопутній торгівлі, навпаки, 95% – промислова сировина, решта – аграрна продукція та продовольство.

Таблиця 10

Товарна структура українського експорту у 1929–1932 рр., тис. т

Стаття експорту	Одеса	Миколаїв	Маріуполь	Воло- чиськ	Шепетівка	Всього
зернові	4106,8	259,9	105,5	–	–	4472,2
кукурудза	134,4	8,5	7,2	–	–	150,1
олійне насіння	32,9	–	–	–	5,0	37,9
олія	24,4	–	–	–	–	24,4
макуха	183,4	–	–	–	17,0	200,4
тютюн	–	–	–	–	4,5	4,5
риба	2,7	–	–	–	6,8	9,5
яйця та птиця	–	–	–	17,5	20,1	37,6
м'ясопродукти	11,0	–	–	–	–	11,0
цукор	323,4	19,9	–	–	–	343,3
лісо- та пило- матеріали	258,0	–	4,6	27,9	223,4	513,9
кам'яне вугілля	134,5	81,2	2009,2	–	2,8	2227,7
залізна руда	606,9	256,1	–	430,0	1148,7	2441,7
марганцева руда	229,0	225,1	–	44,9	184,4	683,4
хімічна продукція	11,1	–	–	–	3,0	14,1
Всього	6058,5	850,7	2126,5	520,3	1615,7	11171,7

Складено автором на основі джерела: Внешняя торговля СССР за первую пятилетку (1928–1933 гг.): статистический обзор / под. ред. А.Н. Вознесенского, А.А. Волошинского. Изд. Главного таможенного управления Внешторгиздат, 1933. С. 188–206.

Як і в попередній період, лідером за обсягом експорту був одеський порт, через який у 1929–1932 рр. було вивезено 6 млн т продукції на 850,7 млн крб, при цьому, через Одесу було експортовано 91,8% українських зернових, 89,5% кукурудзи, 91,5% макухи, 94,2% цукру, 50,2% лісоматеріалів, 24,8% залізної руди, 33,5% марганцевої руди. Крім того, через одеський порт вивозилися такі товари, як сіль, сода, сірники, фарфор та фаянс, крохмаль, борошно тощо. Другу позицію за обсягами експорту займав Маріуполь, проте тут у вивозі 94,5% складало кам'яне вугілля. Шепетівка відігравала основну роль в експорті залізної руди (71,1% експорту).

Основними торговельними партнерами УРСР залишалися країни Західної Європи. Зокрема, до Великої Британії з України вивозили лісоматеріали, пиломатеріали та фанеру, зернові, макуху, кукурудзу, м'ясопродукти, птицю, олію; до Німеччини – руди, зернові, бобові, олійне насіння, тютюн, яйця, птицю, олію, вино, сірники; до Італії – руди, зернові, м'ясопродукти; до Франції – вугілля, руди, олію; до Греції – вугілля та рибу; до Туреччини – вугілля, рибу, цукор. Крім того, українські руди експортувалися до Чехословаччини, Польщі, США; макуха – до Данії, птиця – до Латвії, цукор – до Персії та Єгипту, сіль – до Югославії, Латвії, Литви, Румунії, Персії, тютюн – до Австрії, Бельгії, та Польщі.

У період виконання першої п'ятирічки ключову роль в українському імпорті відігравали три основні митниці – шепетівська, волинська та одеський порт (табл. 11).

Таблиця 11

Динаміка імпорту через українські митниці у 1929–1932 рр.

Митниця	Жовтень- грудень 1928		1929		1930		1931		1932	
	тис. т	млн крб	тис. т	млн крб	тис. т	млн крб	тис. т	млн крб	тис. т	млн крб
Одеса	33,5	22,7	181,6	78,0	291,8	98,5	269,7	118,7	252,3	70,7
Волочиськ	3,1	0,5	14,9	1,8	57,6	6,4	145,1	13,7	17,4	3,6
Шепетівка	35,9	5,6	128,0	29,6	366,0	54,9	453,4	68,0	87,1	20,8
Всього	72,5	28,8	324,5	109,4	715,4	159,8	868,2	200,4	356,8	95,1

Складено автором на основі джерела: Внешняя торговля СССР за первую пятилетку (1928–1933 гг.): статистический обзор / под. ред. А.Н. Вознесенского, А.А. Волошинского. Изд. Главного таможенного управления Внешторгиздат, 1933. С. 476–482.

Аналіз динаміки імпорту показує його значне зростання у 1929–1931 рр. – у 2,7 рази, проте у 1932 р. відмітним є скорочення кількості вивезеної продукції порівняно з 1931 р. у 2,4 рази.

В означений період лідируючі позиції в українському імпорті належали шепетівській митниці, через яку за 1929–1932 рр. було ввезено 1034,5 тис. т продукції. У товарній структурі імпорту домінували чорні метали (всього завезено 654,0 тис. т), цинк (23,2 тис. т), металеві вироби (64,2 тис. т) та машини (39,8 тис. т) [15, с. 476]. Другу позицію за обсягом ввезеної продукції займав одеський порт – всього імпортовано протягом досліджуваного періоду 995,4 тис. т товару. Протягом 1929–1932 рр. через Одесу було ввезено 14,7 тис. т сухофруктів, 21,9 тис. т чаю, 145,0 тис. т цукру, 32,5 тис. т шкіри, 5,0 тис. т хімічних продуктів, 3,9 тис. т насіння, 43,0 тис. т сірки, 62,4 тис. т добрив, 208,2 тис. т чорних металів, 21,0 тис. т металевих виробів, 20,5 тис. т дроту, 67,3 тис. т машин та обладнання тощо [15, с. 477–479].

Географічна структура імпорту демонструє досить розгалужені торговельні зв'язки України: з Німеччини на внутрішній ринок ввозили шкіру, хімічні продукти, добрива, чорні метали, свинець, металеві вироби, дріт, машини та обладнання, електромашини, папір; з Великої Британії – хімічні продукти, добрива, свинець, машини та обладнання; з Італії – сірку, автомобілі, з США – сірку, металеві вироби, машини та обладнання, трактори, автомобілі, електромашини, бавовну-сирець; з Фінляндії – папір та паперову масу; з Польщі, Литви та Чехословаччини – сірку, чорні метали, металеві вироби; з Норвегії та Франції – алюміній. Значними були імпорتنі товаропотоки й з азійських країн, зокрема, з Персії ввозили сухофрукти, шовк-сирець, бавовну-сирець, з Єгипту – бавовну-сирець, з Китаю – чай та шовк, з Індії – чай, джут-сирець. Із США на внутрішній ринок завозили кубинський цукор.

У роки другої п'ятирічки ресурсна та сировинна значимість УРСР для Радянського Союзу суттєво зросла. У 1932 р. Україна забезпечувала СРСР 70% вугілля, 70% залізної руди, 41% нафти, 75% марганцевої руди, 63% сталі, 70% чавуну, 50% суперфосфатів, 45% цементу, 28% цегли, 24% шкіряного взуття, 28% м'яса, 69,5% цукру, 33% олії [16, с. 23]. До 1937 р. за основними галузями внесок господарства України в СРСР дещо знизився проте абсолютні показники, навпаки, зросли. Зокрема, з 1932 р. по 1937 р. обсяги постачання вугілля до СРСР зросли в 1,8 разів,

залізної руди – у 2,6 рази, чавуну – у 2,4 рази, сталі – у 2 рази, шкіряного взуття – у 2,3 рази, м'яса – у 3 рази, цукру – у 3,2 рази [16, с. 25]. При цьому, обсяг зворотних капіталовкладень був зовсім незначним. У 1937 р. 70,7% усіх державних інвестицій йшли до РСФСР і лише 16,8% – до України [16, с. 26]. Фактично, вітчизняний економічний потенціал використовувався для розвитку інших союзних республік, що суттєво вплинуло на зовнішньо-торговельні можливості країни.

Перед Другою світовою війною Україна посідала друге-третє місце у світі за обсягами вирощених зернових та технічних культур, четверте – за обсягами вирощеної кукурудзи, п'яте-шосте – коней та свиней, сьоме – рогатої худоби, одинадцятье – овець [16, с. 34]. Натомість проаналізувавши товарну структуру вітчизняної зовнішньої торгівлі за 1934 р., бачимо, що домінує промислова сировина: 50% експорту складала метали, 22,2% – цукор, 19,4% – вугілля та кокс і лише 7% – збіжжя. У той же час, в імпорті поряд з готовою промисловою продукцією (46,9%), нафтою та нафтопродуктами для СРСР (28,6%) помічаємо товари, у виробництві яких Україна посідала високі позиції у світі – деревину (18% імпорту), рибу (5,2%), продукцію тваринництва (1,3%). У роки другої п'ятирічки український хліб практично у повному обсязі спрямовувався до РСФСР та інших республік, аналогічна ситуація була з цукром та вугіллям. Лише невелика частина означеної продукції йшла до європейських та азійських держав. У динаміці зовнішньої торгівлі 1935 р. відмітними є як зростання, так і спади за деякими статтями, зокрема, порівняно з 1928 р. експорт хліба знизився на 37,5%, цукру – на 14,3%, натомість вивіз вугілля зріс у 2,4 рази, руд – на 28,6%, чавуну й сталі – у 2,5 рази (табл. 12).

Таблиця 12

Експорт УРСР за основними групами товарів у 1935 р., млн т

Предмет вивозу	1928	1932	1935	Приріст, % (до 1928 р.)	Приріст, % (до 1932 р.)
Хліб	1,6	1,2	1,0	-37,5	-16,7
Цукор	0,7	0,5	0,6	-14,3	20,0
Вугілля	8,1	15,0	19,7	143,2	31,3
Руди	0,7	0,8	0,9	28,6	12,5
Чавун і сталь	1,35	1,85	3,37	149,6	82,1

Складено автором на основі джерела: Сціборський М. Україна в цифрах (статистична студія території, населення й народного господарства). Б. м., 1940. С. 34.

Таким чином, аналіз тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі України в роки другої п'ятирічки свідчить про те, що за рахунок «експропріативної» політики радянського уряду з українського експорту випали стратегічні товари, натомість вона почала імпортувати продукцію, у виробництві якої займала лідерські позиції на світовому рівні. Не вкладаючи значних коштів в економічний розвиток України, радянський уряд використовував її національне багатство для розвитку інших територій. Звичайно, що за таких умов будь-які можливості посилення ролі країни на міжнародній арені були втрачені.

Висновки. Проведене дослідження дозволило встановити, що у міжвоєнний період у зовнішній торгівлі України відбулися позитивні зрушення, які виявилися у зростанні обсягів експортно-імпортних операцій та розширенні географічних векторів товаропотоків. Виявлено суттєві зміни у товарній структурі вітчизняної зовнішньої торгівлі: у вивозі суттєво знизилася частка аграрної продукції та зросла питома вага ресурсів; структура ввізної торгівлі демонструвала зниження залежності внутрішнього ринку від іноземної продукції масового споживання, натомість зростання імпортозалежності вітчизняної промисловості. Доведено, що значна частка українського господарства у внутрішньосоюзних торговельних поставках стала чинником обмеження розвитку зовнішньоторговельної діяльності: із структури експорту випали стратегічні товари, а в імпорті почала переважати продукція, у виробництві якої країна раніше займала високі позиції на світовому ринку.

1. Горін Н.О. Міжнародна торгівля як чинник та складова зародження підприємництва у Київській Русі (X–XIII ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2015. Вип. 48. С. 12–26.
2. Гордіца К.А. Еволюція господарської структури України на етапі становлення міжнародної торгівлі. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2018. Вип. 51. С. 196–214.
3. Небрат В.В. Формування національного підприємництва та зовнішньоторговельних зв'язків України (XVI–XVIII ст.). *Економіка України*. 2017. № 8. С. 73–85.
4. Жиленкова І. Зовнішня торгівля України в контексті інтересів промислового й аграрного капіталу Російської імперії (1890-і рр. – 1914 рр.). Київ, 2016. 668 с.

5. Пилипенко О.Є. Зовнішня торгівля України й Росії напередодні та в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2005. Вип. 9. С. 118–130.
6. Довжук І.В. Зовнішня торгівля під російської України у післяреформений період. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2006. Вип. 11. С. 142–153.
7. Хромов І.О. Транспортування українських товарів до Західної Європи в перші роки НЕПу. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2017. Вип. 50. С. 94–106.
8. Архирейський Д.В. Розвиток зовнішньої торгівлі Росії та України за доби «воєнного комунізму». *Історія торгівлі, податків та мита*. 2016. № 1–2. С. 203–219.
9. Крупина В. Експортні поставки Української РСР у другій половині 1960-х – першої половини 1980-х років: напрями, структура, результати. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. 2011. Вип. 16. С. 193–201.
10. Айхенвальд А.Ю. Советская экономика: Экономика и экон. политика СССР. М.; Л.: Гос. изд-во, 1927. 370 с.
11. Винокур А., Бакулин С. (ред.). Внешняя торговля СССР за период 1918–1927-28 гг.: статистический очерк. Ленинград, Москва, 1931. 847 с.
12. Безродный Е.Ф. Участие Советской Украины в международных связях СССР (1923–1929 гг.): автореф. дис. ... докт. истор. наук: 07.00.02. Киев, 1990. 56 с.
13. Гуревич Б.Е., Падейский Н.А. (ред.). Сельскохозяйственный экспорт СССР. Москва, Ленинград: Сельхозгиз, 1930. 398 с.
14. Коберський К. Україна у світовому господарстві. Прага, 1933. 94 с.
15. Вознесенский А.Н., Волошинский А.А. Внешняя торговля СССР за первую пятилетку (1928–1933 гг.): статистический обзор. Внешторгиздат, 1933. 575 с.
16. Сціборський М. Україна в цифрах (статистична студія території, населення й народного господарства). Б. м., 1940. 44 с.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 34, оп. 10, спр. 1260, арк. 206.
18. ЦДАВО України, ф. 34, оп. 10, спр. 1272, арк. 5.

References

1. Horin, N.O. (2015). International trade as the factor and component of the entrepreneurship beginning in Kyiv Rus. *Istoriia narodnoho*

- hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of Economics and Economic Thoughts of Ukraine*, 48, 12-26 [in Ukrainian].
2. Gorditsa, K.A. (2018). Evolution of Ukraine's economic structure at the stage of the development of international trade. *Istoriia narodnoho gospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of Economics and Economic Thoughts of Ukraine*, 51, 196-214 [in Ukrainian].
 3. Nebrat, V.V. (2017). Formation of national entrepreneurship and foreign trade relations of Ukraine (XVI–XVIII centuries). *Ekonomika Ukrainy – Economics of Ukraine*, 8, 73-85 [in Ukrainian].
 4. Zhylenkova, I. (2016). Foreign trade of Ukraine in the context of interests of industrial and agricultural capital of the Russian Empire (1890s – 1914). Kyiv [in Ukrainian].
 5. Pylypenko, O.Ye. (2005). Foreign trade of Ukraine and Russia before and in the years of The First World War. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. – Problems of Ukraine's History of XIX – early XX centuries*, 9, 118-130 [in Ukrainian].
 6. Dovzhuk, I.V. (2006). Foreign trade of the sub-Russian Ukraine in the post-reform period. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. – Problems of Ukraine's History of XIX – early XX centuries*, 11, 142-153 [in Ukrainian].
 7. Khromov, I.O. (2017). Transportation of Ukrainian commodities to the West Europe in the first years of the New Economic Policy. *Istoriia narodnoho gospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of Economics and Economic Thoughts of Ukraine*, 50, 94-106. doi: <https://doi.org/10.15407/ingedu2017.50.094> [in Ukrainian].
 8. Arkhirejs'kyj, D.V. (2016). Development of the foreign trade of Russia and Ukraine in the days of «war communism». *Istoriia torhivli, podatkov ta myta – History of trade, taxes and custom duties*, 1-2, 203-219 [in Ukrainian].
 9. Krupyna, V. (2011). Export deliveries of the Ukrainian SSR in the second half of the 1960s - the first half of the 1980s: directions, structure, results. *Ukraina XX st.: kul'tura, ideolohiia, polityka – Ukraine of XX century: culture, ideology and policy*, 16, 193-201 [in Ukrainian].
 10. Aikhenval'd, A.Yu. (1927). Soviet economics: economics and economic policy of USSR. M.; L.: Gos. izd-vo [in Russian].
 11. Vinokur, A., Bakulin, S. (eds.) (1931). Foreign trade of USSR in the period of 1918 – 1927-28 years: statistical review. Leningrad, Moscow [in Russian].
 12. Bezrodnyi, E.F. (1990). The participation of Soviet Ukraine in the international relations of the USSR (1923–1929): author. dis. ... doc. hist. sciences: 07.00.02. Kiev [in Russian].
 13. Gurevich, B.E., Padeiskii, N.A. (eds.) (1930). Agricultural export of USSR. Moskva; Leningrad: Sel'khozgiz [in Russian].
 14. Kobers'kyj, K. (1933). Ukraine in the world economy. Praha [in Ukrainian].
 15. Voznesenskii, A.N., Voloshins'kii, A.A. (1933). Foreign trade of USSR in the first five years (1928–1933 years): statistical review. Vneshtorgizdat [in Russian].
 16. Stsibors'kyj, M. (1940). Ukraine in figures (statistical studio of the territory, population and national economy). B.m. [in Ukrainian].
 17. Central State Archive of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine (TsDAVO Ukraïny). F. 34. Op. 10. Spr. 1260. Ark. 206 [in Ukrainian].
 18. TsDAVO Ukraïny. F. 34. Op. 10. Spr. 1272. Ark. 5 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15 травня 2019 р.